

Rickard III

Handlingen

Kung Edward IV sitter säker på tronen efter att han och hans bröder Clarence och Rickard har besegrat alla motståndare. De förbannas dock av Margaret, änka efter den mördade Henry VI. Rickard som själv vill ha kronan får Edward att tro att Clarence vill ta makten. Denne fångas i Towern. Rickard friar framgångsrikt till Anne, änka efter förre kronprinsen som han mördat.

Rickard låter mörda Clarence och skyller hans död på drottningen Elisabeth. Den sjuklige Edward dör och drottningen försöker sätta sina söner i säkerhet. Rickard övertalar dem dock att bo i Towern i väntan på kröningen. Flera av drottningens anhängare avrättas. Rickards bundsförvant hertigen av Buckingham berättar för Londons borgare att Edward IV var en oäkting, vilket gör hans söner illegitima.

Överborgmästaren ber Rickard ta kronan, denne gör det med låtsad tvekan. Rickard III låter adelsmannen Tyrrel mörda prinsarna i Towern och sprider ut att hans drottning Anne är dödligt sjuk. Rickards mor hertiginnan av York tar avstånd från honom. Buckingham får inte den belöning Rickard lovat och gör uppror. Rickard vill gifta sig med Edward IV:s och Elisabeths dotter för att stärka sitt grepp om kronan. Buckingham grips och avrättas.

Henry Tudor, earl av Richmond landstiger med en här och möter kungens styrkor vid Bosworth. Natten innan slaget spökar Rickards alla offer för honom och hans motståndare. De förbannar kungen och lovar Henry hjälp. I slaget stupar Rickard. Den segrande Henry VII meddelar att han tänker gifta sig med Edward IV:s dotter.

Text: Kent Hägglund

Rickards vapen med två vildsvin som stöd

Så har pjäsen spelats

Rickard III skrevs troligen någon gång mellan 1591 och 1593 och är en av William Shakespeares tidigaste pjäser. Den var en uppföljare till de tre pjäserna om Henrik VI och fortsätter den historia som berättas där. Rickard, som hade levt 1452-1487 och varit kung de två sista åren av sitt liv, var en flitigt omskriven figur i det sena 1500-talets England. I historiekronikor likaväl som i teaterpjäser skildrades han som ärkeskurk – den onde monark som Elisabeth I:s farfar Henry Tudor besegrat innan han själv besteg tronen som Henry VII.

I Shakespeares tappning är Rickard inte bara en skurk, han är också arvtagare till vice-figuren – den personifierade Lastbarheten – i medeltida moraliteter (morality plays). Han är ondskefull, men han är också en charmigt publikfriande narr.

Rickard III var en mycket populär pjäs under Shakespeares egen tid och trycktes i åtminstone åtta billiga kvartoupplagor. Efter 1660 drabbades den av samma öde som hans andra dramer, den ansågs omodern och fick tjäna som underlag för olika bearbetningar.

År 1700 publicerade skådespelaren Colley Cibber (1671-1757) sin egen version av pjäsen. Han utgick från att publiken inte längre hade hela bakgrundshistorien klar för sig och förtydligade inledningen genom att lägga in några scener från del tre av Henrik VI. Han plockade också bort några rollfigurer, skar ned andra och skrev fler monologer för Rickard.

Resultatet blev en pjäs som var kortare, smidigare och mer lättbegriplig än Shakespeares original (som är dennes längsta pjäs efter Hamlet). Rickards roll utökades från 30% av versraderna till 40%. Nu förekom han i 15 av 20 scener, istället för i 15 av 25.

Cibbers version blev en stor succé. Fram till 1840-talet ersatte den originalet på engelska scener. Även efter att en del teatermän börjat

Laurence Olivier som Rickard III på New Theatre i London

spela Shakespeares text igen, så höll sig de flesta till den mer okomplicerade omarbetningen från 1700. Det var först under 1900-talet som Shakespeares text tagit över för gott.

Och ändå har Cibbers anda på sätt och vis levt kvar.

Rickard III är en komplicerad pjäs. Alla moderna uppsättningar måste brottas med problemet att få publiken att fatta vilka alla de olika personerna är, och i vilken relation de står till varandra.

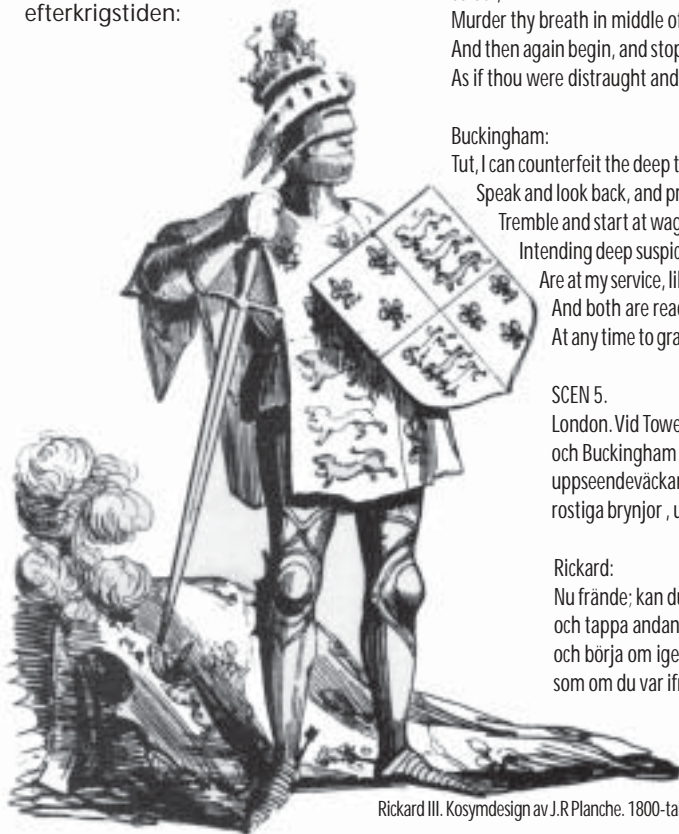
Ibland försöker man lösa det här genom att ge de olika fraktionerna och familjerna kläder i särskilda färger. Men påfallande ofta tar man till Colley Cibbers metoder: man stryker och skriver till, man lånar scener från Henrik VI, del 3. Så gjorde till exempel Laurence Olivier i sina scenföreställningar på 1940-talet och i sin film 1955.

I sådana strykningar drabbas ofta pjäsens kvinnor. *Rickard III* har fyra starka och mycket spelbara kvinnoroller. Anne, Margaret, Elisabeth och hertiginnan av York har förlorat

makar, söner, barnbarn i maktkamper och inbördeskrig. Deras vända, deras kraft och deras handlingsstrategier erbjuder stora gestaltningsmöjligheter. Men det går att ta bort många av deras repliker och ändå ha kvar en hanterlig pjäs. Tar man bort Margaret helt blir intrigen till och med enklare att förstå! Att man samtidigt tappar en viktig dimension bekymrar sällan regissörer (ofta manliga) som brottas med den långa pjästexten.

Under 1900-talets andra hälft har man i England flera gånger satt upp de tre delarna av *Henrik VI* tillsammans med *Rickard III*. Det finns många fördelar med detta: den publik som ser alla fyra pjäserna får det lättare att komma in i handlingen i den sista pjäsen. Men det är inte många åskådare som kan tänka sig att anslå fyra kvällar till de här historiepjäserna. Kritiker som har sett sådana fullständiga pjäscykler har inte heller alltid varit nöjda, det händer att *Rickard III* tappar kraft genom att spelas i svit med de andra. Än större problem blir det när man, som hänt ibland, skär ner de fyra pjäserna drastiskt för att få en text som kan spelas på en enda kväll.

I Gillian Days bok *King Richard III* (2002) särskiljer hon tre typer av tolkningar av pjäsen på Royal Shakespeare Company och dess föregångare i Stratford under efterkrigstiden:

Rickard III. Kosymdesign av J.R.Planche. 1800-tal.

Politiska, psykosociala och metateatrala.

De politiska tolkningarna lägger ned stor möda på att gestalta maktstrukturer och statsmannakonst. Rickard skildras som en bland många som strider om kronan. I sådana uppsättningar dras ofta paralleller till samtida politik.

De psykosociala tolkningarna lägger i stället tonvikten vid Rickards inre liv. Här är det hans handikapp, hans galenskap, hans inre vändor som ställs i fokus.

I de metateatrala tolkningarna betonar man att det här är teater, att Rickard är en skådespelare som förför såväl andra rollfigurer som publiken med sin föreställningskonst. Shakespeare anspelar på teater och skådespeleri i många av sina pjäser, men i *Rickard III* finns det särskilda möjligheter att lyfta fram det teatrala. När Rickard och Buckingham förbereder sig för att möta Londons borgmästare i akt III, scen 5 diskuterar de sitt beteende som om de vore skådespelare:

SCENE 5.

London. The Tower-walls. Enter Richard and Buckingham in rotten armour, marvellous ill-favoured.

Richard:

Come, cousin, canst thou quake and change thy colour,
Murder thy breath in middle of a word,
And then again begin, and stop again,
As if thou were distraught and mad with terror?

Buckingham:

Tut, I can counterfeit the deep tragedian;
Speak and look back, and pry on every side,
Tremble and start at wagging of a straw,
Intending deep suspicion. Ghastly looks
Are at my service, like enforced smiles;
And both are ready in their offices
At any time to grace my stratagems.

SCEN 5.

London. Vid Toverns murar. Richard och Buckingham in, uppseendeväckande dåligt klädda i rostiga brynjor, underbart fula.

Rickard:

Nu frånde; kan du darra, kan du blekna och tappa andan mitt ini ett ord och börja om igen men stanna upp som om du var ifrån dig helt av skräck.

Buckingham:

Jag spelar tragedi som en aktör, som fruktar överfall från alla håll och hoppar till för minsta strå som rörs och misstänker allting. På hemska blickar och påklästrade leenden är jag expert. Och bägge slagen tjänar mig och mina syften när det passar mig. (Översättning: Lars Hulden)

Till bilden av *Rickard III* hör att den haft stora framgångar på bioduk och i tv-ruta. Det gjordes flera versioner av den på stumfilmstiden. Den store brittiske teatermannen F R Benson lät 1911 filma flera scener ur sin uppsättning på Shakespeare Memorial Theatre i Stratford. I USA spelade Frank Warde 1912 titelrollen i en mer fri filmatisering. (1916 gjorde han även *Kung Lear* på film.) Han hade i decennier turnerat med sitt stora resande teatersällskap, nu upptäckte han att det var mer lönsamt att resa runt ensam, föreläsa och visa sina filmer.

Laurence Olivier är den som framför alla andra formade bilden av Rickard III under andra hälften av 1900-talet. Att hans tolkning blivit så inflytelserik hänger till stor del ihop med att han lyckades överföra den från scenen till en mycket bra film 1955. Den skrev också tv-historia när den den 11 mars 1956 sändes i amerikansk television. Då sågs den av mellan 25 och 62,5 miljoner tittare (uppgiften om publikens storlek varierar mellan olika källor).

Även Ian McKellens Rickard III-film (1996) bygger på en synnerligen framgångsrik tolkning på scen 1990. Här är handlingen förlagd till 1936 års England.

I alla de här filmerna är kvinnornas roller starkt beskurna. I Jane Howells version för BBC (1983) fokuserade hon i stället på kvinnorna. Desto tristare är det att den är den svåraste att få tag i av de här nämnda filmversionerna. Till och med Bensons och Wardes stumfilmer går att köpa för en billig penning på video. Men BBC-föreställningen är besvärlig att få tag i och är mycket dyr.

Al Pacinos *Looking for Richard* (I väntan på Rickard) 1996 är inte en filmatisering av pjäsen, utan ett slags fejkad dokumentär, där pjäsen och dess centrala gestalter diskuteras och gestaltas på ett oortodoxt och synnerligen stimulerande sätt.

Text: Kent Hågglund